

Paul Mattick, Aantekeningen over het vraagstuk van de oorlog (1936)

Het probleem van de oorlog, waarover al zo lang wordt gediscussieerd, is door de gebeurtenissen in Ethiopië tot een concrete actualiteit geworden. De enorme betekenis van deze oorlog ligt in het feit dat hij als een bliksemflits de algemene imperialistische rivaliteiten uitlicht en wijst op de onvermijdelijkheid van een nieuwe wereldslachting. Geen weldenkend mens gelooft vandaag de dag nog serieus dat de oorlog om de herverdeling van de winsten nog lang kan worden uitgesteld. Integendeel zelfs, de verschillende naties maken zich bewust op voor dit conflict. Wat de bourgeoisie en de verschillende kapitalistische belangengroepen over de oorlogssituatie te zeggen hebben of verbergen, leren we uit hun pers; wat ze doen opdat de oorlog hen voorbereid zal vinden, blijkt uit hun bewapeningsmanoeuvres en hun "diplomatie".

Het enige dat ons hier interesseert is de positie die de revolutionaire arbeiders in de oorlogskwestie moeten innemen. Ten eerste, voor het geval dat de Afrikaanse oorlog plaatselijk beperkt blijft of beëindigd wordt door imperialistische afspraken voordat de wereldoorlog uitbreekt; en ten tweede, wat hun positie zal zijn voor het geval dat het Afrikaanse avontuur zich zou ontwikkelen tot een nieuwe wereldoorlog. Het criterium voor ons standpunt zijn de werkelijke, internationale klassenbelangen van het proletariaat. Wij hebben noch de wens om het feodale regime in Abessinië te verdedigen, noch om het fascistische Italië te rechtvaardigen, noch om ons te vereenzelvigen met de imperialistische belangen van Engeland; noch om ons, bij gebrek aan iets anders te zeggen, te beperken tot de problemen van de klassenstrijd in de Verenigde Staten; noch om via de "handhaving van de wereldvrede" het staatskapitalistische Rusland voor een opstand te behoeden; noch om ons aan te sluiten bij de alliantiepolitiek van Frankrijk tegen Duitsland (of omgekeerd). Ons standpunt stelt slechts één vraag: wat moet, kan en wil de arbeidersklasse doen?

De oorlog - of het nu de oorlog in Afrika is of de komende wereldoorlog - heeft geen andere onmiddellijke betekenis voor de arbeiders dan dat een deel van hen op de meest weerszinwekkende manier zal worden afgeslacht en dat ze, voor zover ze niet worden afgeslacht, als klasse onmetelijk zullen verarmen. Oorlog, die dood en ellende brengt voor de arbeiders, kan vanuit het standpunt van de arbeidersklasse niet worden toegejuicht. Maar de overheersende arbeidersmassa's hebben vandaag de dag geen eigen klassenstandpunt; ze staan onder de invloed van de burgerlijke ideologie en volgen de bewegingen van hun meesters, bereid of onwillig om voor hen te lijden en te sterven.

Ons standpunt is niet dat van de werkende massa's, maar van een klein deel van hun min of meer klassebewuste elementen. We veroordelen de arbeidersklasse echter niet vanwege de omstandigheid dat ze zich opnieuw op internationale schaal voorbereidt om met miljoenen ten onder te gaan voor het Kapitaal. We beseffen dat de ideeën van een tijd altijd die van de heersende klasse zijn, en we kennen zowel de objectieve als de subjectieve redenen die op dit moment het revolutionaire karakter van het proletariaat onderdrukken en die ervoor zorgen dat het doorgaat met oorlog voeren voor het Kapitaal, zoals het ook werkt voor het Kapitaal.

De oorzaken van de revolutionaire onrijpheid van het proletariaat zullen ons hier niet bezighouden; we doen deze uitspraken alleen om de conclusie te trekken dat de internationale arbeidersklasse niet in de *nabije toekomst* door revolutionaire omwentelingen een einde zal maken aan het kapitalisme en zijn oorlogen. In dat geval blijft er voor het proletariaat niets anders over dan zich bij de kapitalistische politiek neer te leggen; het moet voor deze of gene kapitalistische belangengroep kiezen en ervoor vechten.

Wat het proletariaat in zijn eigen belang zou moeten doen - dat wil zeggen de oorlog voorkomen - is alleen mogelijk door het revolutionair opzij zetten van het kapitalisme. Toch maakt de onwaarschijnlijkheid van een revolutie voorafgaand aan de komende oorlog de oorlog al zeker; en als het proletariaat aan de oorlog deelneemt, zal het dat niet doen met een speciale ideologie, maar met die van zijn bourgeoisie. Onder zulke omstandigheden zal de grote massa van de arbeiders zich ongetwijfeld, net als de bourgeoisie, tegen de revolutionairen keren, en voor deze laatsten zal er een tijdlang geen andere werkmogelijkheid zijn dan die welke onder het huidige Duitse fascisme bestaat: de scholing en de meest zorgvuldige selectie van de revolutionairen zelf, een voorzichtige toename van hun aantal, en het streven hen door de “dode periode” (vanuit revolutionair standpunt) heen tot leven te wekken, totdat de oorlog zichzelf heeft uitgeput en de subjectieve rijpheid voor revolutie heeft geschapen. Want als de kapitalistische productiewijze een revolutionair karakter heeft, dan heeft haar destructieve fase dat ook. Als het Kapitaal in de loop van zijn ontwikkeling de grootste productiekracht vormt, het proletariaat, dat gedwongen is de kapitalistische verhoudingen te verbrijzelen om zichzelf te vervolmaken, - zo vormt het in de oorlog, onder de huidige omstandigheden, een situatie die, hoe je het ook bekijkt, alleen in de proletarische revolutie kan uitmonden.

Terwijl de laatste oorlog bijna tot de deur van de wereldrevolutie had geleid, zal deze deur ongetwijfeld geopend worden door de nieuwe wereldoorlog. Want net zoals het kapitaal niet in staat is om de productie te beheersen, die zich tegen hem keert, zo is het net zomin in staat om de vernietiging te beperken tot vormen en paden die de mogelijkheid bieden voor welke gewenste uitweg dan ook naar “normale” toestanden. De omvang en de kwaadaardigheid van de komende oorlog sluiten de beheersing ervan door middel van het Kapitaal uit. Zoals in een crisis, zo ook in een oorlog, zwemt het kapitalisme hulpeloos in een zee van problemen; wat slechts een andere bevestiging is van het feit dat het historisch voorbijgestreefd is.

Vanuit revolutionair oogpunt versnelt oorlog de komst van een werkelijk revolutionaire situatie, en alle krachten zullen naar behoren op deze factor moeten worden gericht. In niet-revolutionaire tijden moeten we ons niet, omwille van een of andere dwaze idealistische fantasie, voor niets uitsloven, maar zullen we onze tactiek en ons streven aanpassen aan de uiteindelijke strijd, die in het kielzog van de oorlog zal worden gevoerd.

Het kapitaal streeft geen sociale doelen na; er bestaat tegenwoordig geen “sociale wil”, maar alleen bepaalde strevingen en belangengroepen. Het kapitaal ontwikkelt zich door de verscherping van de belangenconflicten. Als het aantal van deze conflicten afneemt door concentratie, worden ze overeenkomstig heviger en meer ontbindend. Hoe meer de voorwaarden voor een systematische sociale sturing van de economie vanuit technisch en organisatorisch oogpunt worden ontwikkeld, hoe meer deze mogelijkheid wordt uitgesloten door de aanhoudende economische verhoudingen in de huidige maatschappij. Als de economie niet planmatig kan worden georganiseerd, zelfs niet binnen het kader van een enkele natie, noch een vreedzaam geregeerde verdeling van de winstaandelen kan worden ingevoerd, dan is zoiets nog grondiger uitgesloten op internationaal gebied. Noodzakelijke reorganisaties, gedwongen vanwege de verscherping van de tegenstelling tussen groeiende productiekrachten en de hardnekkige winst-orde (om deze laatste niet af te schaffen) kunnen alleen met geweld tot stand worden gebracht. Als het concentratieproces van het kapitaal en de crisis middelen zijn voor de “buitenmenselijke” reorganisatie van de winsteconomie - een reorganisatie die bepaald wordt door warenfetisjisme - dan heeft oorlog ook geen andere betekenis. Een kapitalistische oorlog is echter niet altijd dezelfde kapitalistische oorlog. Als het kapitalistische probleem er een is van het creëren van extra meerwaarde, dan kan een oorlog die de winstgevendheid van het kapitaal verhoogt een uitweg betekenen uit de kapitalistische moeilijkheden en de impuls geven voor een versnelde opmars. De oorlog zou hier een middel zijn om de accumulatie te versnellen en zou niet gevolgd worden door een revolutionaire opstand maar mogelijk door een algemene opleving.

Het feit dat oorlog onder alle omstandigheden altijd slechts enkelen verrijkt en de massa's verarmt, is niet het bijzondere kenmerk van oorlog maar de algemene tendens van de kapitalistische ontwikkeling. Oorlog zelf creëert geen winst, maar vernietigt die. Hij kan echter leiden tot het aanboren van nieuwe winstbronnen die niet alleen het tijdelijke verlies goedmaken, maar het omzetten in winst. Oorlog is in dit geval een versneller voor een anders langzamere beweging. Als oorlog de accumulatie kan versnellen, is het in een hoger stadium van accumulatie noodzakelijk om deze accumulatie af te remmen of, wanneer deze tot stilstand is gekomen, de heropleving ervan nog moeilijker te maken. Als de versnelde accumulatie leidt tot overaccumulatie en daarmee tot het tot stilstand komen ervan, leidt het ook tot een situatie waarin de oorlog een belemmering moet worden voor verdere accumulatie; een situatie waarin de oorlog, in plaats van nieuwe bronnen van winst te onthullen, alleen gevoerd kan blijven worden om de verdeling van de internationaal gewonnen en internationaal bepaalde winst te reorganiseren. Het gaat dan niet om het verhogen van de winst en dus om het overwinnen van de crisis, maar om de gewijzigde verdeling van de winst, waarbij de kosten van dit verdelingsproces, de oorlogskosten, moeten worden geboekt als een zuiver verlies waardoor de moeilijkheden van het kapitaal worden bemoeilijkt.

De concentratie van kapitaal is, vanuit het standpunt van de kapitalisten, alleen progressief als er een gelijktijdige groei van kapitaal is. Concentratie zonder groei is slechts een versnelde toename van de kapitalistische tegenstellingen en moeilijkheden. De aard van de huidige crisis, zoals we die hebben uiteengezet (*Council Correspondence*, Vol. 1, #2)¹ is niet van dien aard dat we in de komende wereldoorlog een middel kunnen zien om de crisis te overwinnen.

De oorlog kan de crisis alleen maar verdiepen tot een punt waarop de proletarische revolutie moet uitbreken. Maar ook al kan de oorlog niet gezien worden als een middel om de crisis te overwinnen, dan nog is er kapitalistisch gezien geen mogelijkheid om de oorlog te voorkomen. Als de winsten niet langer kunnen worden verhoogd om te voldoen aan de verdere behoeften van de accumulatie, blijft er voor het kapitaal geen andere activiteit over dan de verscherpte concurrentiestrijd om de verminderde of stagnerende winstmassa. Hoe langer de crisis duurt, hoe dichter de oorlog nadert. Hoewel oorlog hoogstwaarschijnlijk het begin van het kapitalistische einde betekent, is het tegelijkertijd de enige uitweg voor het kapitaal, dat alleen kan leven zolang het vernietigt. De paradoxale aard van deze situatie berust op de kapitalistische tegenstelling tussen ruilwaarde en gebruikswaarde, op het feit dat kapitaal tegelijkertijd moet produceren en vernietigen om überhaupt te kunnen bestaan. Dit wordt ook geïllustreerd in de toenemende rijkdom van de maatschappij met tegelijkertijd afnemende winsten, in de hongersnood van mensen te midden van overvloedige producten, enzovoort.

We hebben gezegd dat als het proletariaat geen zelfstandige politiek kan voeren en als het er niet in slaagt dat te doen, het alleen naar voren kan komen als een aanhangsel van de bourgeoisie, en dat het zich aan de belangen daarvan zal moeten conformeren. Het Afrikaanse conflict is hiervan een voorbeeld. De massa van de Italiaanse arbeiders staat nog steeds aan de kant van Mussolini, zoals de massa van de Duitse arbeiders nog steeds achter Hitler staat (onverschilligheid komt neer op steun aan de bourgeoisie) en de massa van de Engelse arbeiders zich identificeert met de belangen van de bourgeoisie. Zelfs het beleid van de "officiële arbeidersbeweging" is slechts een weerspiegeling van de kapitalistische behoeften. De Tweede Internationale heeft zich geïdentificeerd met de imperialistische maatregelen en plannen van Engeland tegen Italië. Het beleid van "sancties", de steun aan de Volkenbond, zelfs de transportstaking die niet meer dan een frase is gebleven, of de petitie voor de sluiting van het Suezkanaal - alles

¹ Mattick verwijst naar zijn artikel "[The Permanent Crisis](#)", [Henryk Grossmann's Interpretation of Marx's Theory of Capitalist Accumulation](#) (1934). Voor een kritiek zie Pannekoek, [The Theory of the Collapse of Capitalism](#), of in vertaling [De ineenstortingstheorie van het kapitalisme](#) (1934). Noot van de vertaler.

wat van de kant van de arbeidersbeweging werd aanbevolen tegen de oorlogspromotors waren aanbevelingen in het belang van het Engelse imperialisme. En als de Tweede Internationale zich uitsprak voor het Engelse imperialisme, dan heeft het Engelse imperialisme zich op zijn beurt uitgesproken voor de arbeidersbeweging in haar strijd tegen het “fascisme”, dat ze heeft aangemerkt als een “aanstichter van oorlogen”. We leven in een grappige wereld. Zowel de Tweede Internationale als het Engelse imperialisme willen natuurlijk de vrede handhaven, die de privileges van het Engelse imperialisme in stand houdt, maar de programma's die daarvoor gekozen zijn, zijn praktisch oorlogsverklaringen. De Tweede Internationale is voor de Engelse “vrede” en dus voor de *Engelse* oorlog.

De Franse hervormers waren voorzichtiger in hun eisen voor sancties; de belangen van de Engelsen zijn niet identiek aan die van Frankrijk. De steun van Frankrijk aan de Engelse politiek is onvrijwillig. Het beleid van de Tweede Internationale met betrekking tot de oorlogssituatie is een herhaling van haar standpunt tijdens de vorige oorlog: ze drijft de massa's naar de afgrond in het belang van de bourgeoisie.

Het standpunt van de Derde Internationale, identiek aan het Russische standpunt over de oorlog, is naar buiten toe een dwaze roep om vrede. Over de Afrikaanse situatie durft ze nauwelijks een standpunt in te nemen. Radek schrijft in de “Rundschau” (#57): “Overal ter wereld *volgen* de werkende mensen deze oorlog en *wensen* voor de Abessijnse massa's niet alleen dat ze niet onder een koloniaal juk komen, maar ook dat ze in deze grote historische test de ketenen van feodalisme en slavernij in eigen land zullen verbreken”. Maar zelfs deze vrome *wens* van de Derde Internationale in het belang van de Abessijnse onafhankelijkheid kwam nogal laat, omdat Rusland, net als Frankrijk, Italië niet voor het hoofd wil stoten als dat op de een of andere manier vermeden kan worden. Pas toen haar Franse bondgenoot, gezien het feit dat de tijd voor de wereldoorlog nog niet is aangebroken, halfslachtige concessies deed aan Engeland, bevond ook Rusland zich in een positie waarin het raadzaam werd om een paar zwakke protesten te laten horen tegen de agressie van Italië, zonder echter om die reden enige beperkingen op te leggen aan de levering aan Italië van grondstoffen die nodig zijn voor oorlogsdoeleinden.

Als de arbeiders volgens de Derde Internationale alleen maar de oorlog moeten “volgen” en in hun hart de Abessijnen geluk moeten wensen, dan is dat voor de trotskisten het bewijs dat Stalin opnieuw het leninisme heeft verraden, want Lenin was natuurlijk voor de onvoorwaardelijke steun aan alle nationale bewegingen en onderdrukte volkeren. Dus dan schrijven de “ongecorrumpeerde Leninisten” in “The New International” (okt. 1935), zonder te beseffen hoe belachelijk ze zichzelf maken: “Het standpunt van neutraliteit van het internationale revolutionaire proletariaat vegen we met een handgebaar van tafel: als het waar is dat het revolutionaire proletariaat voor de nederlaag van Italië is, wanneer het niet neutraal is, dan is het voor de overwinning van Ethiopië. Als het de overwinning van Ethiopië wenst, wanneer het moet helpen om die te bewerkstelligen. Dit betekent dat ze niet “neutraal” blijft, maar dat ze actief tussenbeide komt *voor* Ethiopië”. Volgens deze opvatting zouden de meest consequente revolutionairen degenen zijn die zich bij Haile Selassie's leger zouden moeten voegen en voor hem zouden moeten vechten. Aangezien een reis naar Afrika echter geld kost, moet men zich tenslotte beperken tot een paar zinnen die niemand kwetsen. Hier zijn de concrete eisen van de 200 procent Leninisten: “Verhinderen van troepentransporten en van wapen- en munitiebevoorrading voor Italië; steun voor wapenleveranties aan Ethiopië ondubbelzinnige, luide, onverschrokken propaganda voor de rechtvaardigheid van de oorlog vanuit Ethiopisch standpunt”, enz. Het komt nooit bij deze mensen op dat de hele kwestie van de “neutraliteit” van het proletariaat, die zo fel verworpen wordt, helemaal geen kwestie is. Of het proletariaat vecht met zijn bourgeoisie de oorlog van de bourgeoisie uit, of het maakt revolutie. Dit zijn de enige twee mogelijkheden, en de mogelijkheid van een “neutrale” houding van de kant van het proletariaat bestaat niet. En dus draaien deze mensen alleen maar om hun eigen fantasieën heen.

Als papegaaien herhalen ze leninistische frasen die zelfs tijdens de laatste oorlog als humbug werden ontmaskerd. In het huidige imperialistische milieu zijn er geen nationale bevrijdingsoorlogen meer. Er ontbrak niet veel tijdens de laatste oorlog en Ethiopië zou uit eigenbelang hebben meegedaan. Het was bereid om deel te nemen aan de imperialistische strijd om er zelf beter van te worden. De feodale staat van het land sluit betrokkenheid bij imperialistische politiek niet uit. Alleen het gebrek aan innerlijke eenheid verhinderde destijds de deelname van Ethiopië aan de imperialistische wereldoorlog, zoals het vandaag de dag een strijd voor “nationale bevrijding” of “onafhankelijkheid” tot een dwaze uitspraak maakt. Ethiopië is geenszins een verenigde formatie die de wapens opneemt voor haar nationale onafhankelijkheid, maar een land dat ontwricht is door strijd tussen groepen en belangen; waarvan sommige delen bereid zijn het op te nemen tegen Italië, terwijl andere delen liever doorgaan met het uitbuiten van hun slaven bij de gratie van Engeland. Binnen Ethiopië zijn er “onderdrukte naties” die een front vormen tegen Haile Selassie, net zoals Selassie dat doet tegen Italië. Dus waarom niet nog verder gaan en het zelfbeschikkingsrecht naar Ethiopië zelf brengen, het Ethiopische leger saboteren en de onderdrukte stammen bewapenen? Hoe ijverig men zich ook uitspreekt voor de onafhankelijkheid van Ethiopië, dit “leninistische principe” zal altijd identiek blijven aan het steunen van de imperialistische belangen van Engeland. Het wordt tijd dat dit domste punt van het leninisme overboord wordt gegooid en men leert inzien dat er op internationaal gebied vandaag de dag nog maar twee alternatieven zijn: imperialistisch beleid of arbeidersklassebeleid.

Het conflict in Abessinië is tot nu toe gelokaliseerd gebleven omdat de fronten voor de komende wereldoorlog nog niet duidelijk genoeg getekend zijn. We zien het nut er niet van in om ons hier te buigen over de vraag wanneer en met welke combinaties van machten de volgende oorlog zal plaatsvinden en welke van deze combinaties de beste vooruitzichten zal hebben. Er is geen imperialistisch land dat gelijkgerichte en ondubbelzinnige imperialistische belangen heeft; alleen al met de ontwikkeling van de kapitaalexport zijn er nieuwe tegenstellingen van belangen ontstaan, zowel op het internationale als op het nationale plan, tegenstellingen waardoor land en wereld worden verdeeld in groepen, waarvan sommigen profiteren van vrede en anderen van oorlog. Het Duitse fascisme richt zich eigenlijk ook tegen het Kapitaal, dat wil zeggen tegen kapitalistische kringen die niet in staat zijn om zich volledig te identificeren met de belangen van de Duitse imperialisten. Zowel het Duitse als het Italiaanse fascisme hebben geanticipeerd op wat moest wachten tot na het uitbreken van de laatste oorlog om gecreëerd te worden; de coördinerende oorlogseconomie die doorging voor dictatoriale ondergeschiktheid van alle afzonderlijke kapitalistische belangen onder de sterkste imperialistische belangen, en die Lenin roemde als staatskapitalistisch en de voorwaarde voor socialisme. Het fascisme is dus niet alleen een uitdrukking van de monopolistische concentratie van het economisch beleid, van de volledige ondergeschiktheid van de arbeiders aan de winstbehoeften van het kapitaal, maar ook een oorlogsmaatregel voor de nieuwe imperialistische conflicten. De objectieve onrijpheid van de oorlogssituatie werd geïllustreerd in de Japanse politiek ten opzichte van China, een politiek die geen echte tegenstand ondervond van de andere belanghebbende mogendheden. De herbewapening van Duitsland, het verscheuren van het Verdrag van Versailles, toonde eens te meer aan dat een nieuwe wereldoorlog eerst een heroriëntatie van de verschillende imperialismes vereist. Het isolement van de oorlog in Afrika wijst er alleen maar op dat deze hergroepering van imperialistische belangen nog niet voltooid is. De oorlog in Afrika heeft tot nu toe alleen een nieuwe impuls gegeven aan de diplomatie, het proces van verduidelijking, en alleen in die zin als het samenhang met de komende wereldoorlog.

De terughoudendheid van de kant van Engeland moet alleen worden begrepen als voorbereiding op oorlog, net zoals de “neutraliteit” van Duitsland identiek is met haar herbewapening en de aarzeling van Frankrijk moet worden verklaard door het gebrek aan militaire paraatheid

van Duitsland. Er zijn nog veel verrassingen mogelijk voordat de wereldoorlog uitbreekt. Het is nog niet te voorspellen welke groepen van machten tegenover andere groepen zullen staan. Het enige dat duidelijk is, is dat rivaliteiten van grote omvang, zoals die tussen Engeland en de Verenigde Staten, zullen helpen bij het bepalen van die van de andere landen, en dat de kleinere rivaliteiten alleen kunnen uitwerken binnen het kader van de grote. Als het Japanse imperialisme bijna uitsluitend functioneert op basis van de Engels-Amerikaanse oppositie, dan is de Europese alliantiepolitiek ook aangepast aan die oppositie. Op welke manier de machten zich ook opstellen (we zullen hier in een speciaal artikel op terugkomen), het vormingsproces kan een paar jaar langer duren, maar het kan ook plotseling worden beslist. De oorlog is morgen mogelijk, maar kan net zo goed een paar jaar langer op zich laten wachten. Vanuit het klassenstandpunt bekeken moet het proletariaat de oorlog beantwoorden met de revolutie. Er is geen ander antwoord mogelijk. Zoals het zichzelf alleen kan redden door de omverwerping van het kapitaal, zo moet het zelfs vandaag nog proberen zijn eigen leven veilig te stellen en moet het strijden tegen het kapitaal voor zijn materiële belangen. Verscherping van de klassenstrijd in vrede en oorlog is altijd het juiste parool. De huidige oorlog in Afrika stelt geen speciaal probleem. Het proletariaat kan alleen voor zichzelf opkomen, waardoor het voor de mensheid opkomt. Het kan niet opkomen voor de “onafhankelijkheid van Ethiopië”. De achtergebleven volkeren vechten, *als ze vechten*, voor de ontwikkeling van hun nationale kapitalisme, omdat er niets anders mogelijk is. Het kan niet de taak van het proletariaat zijn om te strijden voor nieuwe als tegen oude kapitalistische naties; het moet het wereldkapitalisme omverwerpen. Het proletariaat heeft geen woord voor Ethiopië, omdat Ethiopië nog steeds geen proletariaat heeft. Maar het proletariaat heeft een woord voor Italië en voor alle andere kapitalistische landen: de omverwerping van het wereldkapitalisme en daarmee het einde van het imperialisme. Met het einde van het wereldkapitalisme verdwijnt tegelijkertijd de mogelijkheid om de achtergebleven landen te kapitaliseren. Hoe ingewikkeld het koloniale vraagstuk binnen het kader van het kapitalisme ook lijkt, de positie van het proletariaat moet worden beperkt tot de eenvoudigste formule: het veiligstellen van de klassenbelangen van het proletariaat, en *niets anders*.

Bron

Paul Mattick, [Notes on the War Question](#) (1936), transcriptie door de Braziliaanse site Criticas Desapiedada van [het origineel als PDF](#) op [aaap.be](#). Vertaling in het nederlands met behulp van [Deepl.com](#) door F.C. 2025.